

В. А. ЧАБАНЕНКО

МОВОЗНАВЧА СПАДЩИНА
ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА

(До 120-річчя від дня народження)

Володимир Михайлович Гнатюк (1871—1926) належить до славетної плеяди тих українських подвижників-енциклопедистів кінця ХІХ—початку ХХ ст., без творчої спадщини яких тепер не можна уявити нашої духовності. Першокласний фольклорист і етнограф, талановитий історик, літературознавець і мовознавець, публіцист і перекладач, секретар Наукового товариства імені Шевченка у Львові, редактор «Літературно-наукового вісника», директор видавництва «Українсько-руська видавнича спілка», член-кореспондент Петербурзької Академії наук, член багатьох німецьких і чеських товариств, почесний член «Українського етнографічного товариства», академік АН УРСР (з 1924 р.), учень і соратник Івана Франка, друг і порадник багатьох українських письменників — ось та багатогранність, з якою на культурно-громадському й науковому тлі України виступає ця феноменальна постать.

Доробок Гнатюка-вченого величезний: понад 300 праць — монографій, статей, нарисів, рецензій та ін. Переважна більшість із них не втратила своєї наукової вартості й сьогодні. Не все, що створив В. Гнатюк, належним чином оцінене і досліджене. Досі предметом спеціальних студій була лише фольклористична та етнографічна спадщина вченого. Гнатюк як історик, літературознавець і літературний критик, демограф і статистик ще чекає дослідників. Те саме можна сказати й про Гнатюка-мовознавця. Щоправда, у 1971 р. з'явилася стаття Л. Л. Гумецької «Володимир Гнатюк і питання української мови» (Мовознавство, № 3), в якій звернено увагу тільки на деякі праці вченого з питань правопису й діалектології. Трохи раніше були опубліковані розвідки Й. Дзєндзелівського та Й. Шеленця¹, що через свою малодоступність лишаються майже невідомими вітчизняному (особливо молодому) читачеві. Принагідні зауваження щодо окремих лінгвістичних розвідок і заміток ученого висловлювалися також у працях сучасних мовознавців і літературознавців². Цим, звичайно, не вичерпується вся глибина цікавої й актуальної теми. Пропонована стаття є однією з перших спроб систематизувати й проаналізувати все те, що зроблено В. Гнатюком у царині мовознавства.

За родом своєї основної наукової діяльності (етнографія, фольклористика) В. Гнатюкові повсякчас доводилося мати справу з живою розмовною мовою карпатського та закарпатського українського населення. Це, природно, викликало в нього серйозне зацікавлення діалектологією.

У 1897 р. молодий учений пробув понад три місяці в експедиції у

¹ Дзєндзелівський Й. Володимир Гнатюк як мовознавець // Наук. зб. Музею укр. культури в Свиднику.— Пряшів, 1967.— Т. 3.— С. 207—250; Шеленець Й. Діалектологічні дослідження В. Гнатюка // Там же.— С. 81—96.

² Див., зокрема: Бевзенко С. П. Вступ до української діалектології.— Одеса, 1965.— С. 27; Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови.— К., 1955.— С. 30; Жовтобрюх М. А. Мова української періодичної преси.— К., 1970.— С. 19, 33, 68, 69; Камінський В. Угорська Україна в етнографічних працях акад. Володимира Гнатюка // Зап. історико-філол. від. ВУАН, 1929.— Кн. 25.— С. 163—165; Яценко М. Т. Володимир Гнатюк. Життя і фольклористична діяльність.— К., 1964.— С. 65, 82, 116, 264.

Бач-Бодрозькому комітаті (тепер на території Воеводини в Югославії), під час якої зібрав чималий етнографічний і фольклорний матеріал, що ліг в основу праці «Руські оселі в Бачці (в Полудневій Угорщині)»³. Дослідивши історію, побут, звичаї, усну поетичну творчість і мову жителів комітату, В. Гнатюк дійшов висновку, що за національною належністю бачванці є українцями, вихідцями із Пряшівщини. Проти такого висновку виступили деякі чеські, словацькі та російські вчені, зокрема О. Соболевський⁴. Вони твердили, що бачванці — це не українці, а словаки. В результаті нової експедиції В. Гнатюка у Східну Словаччину і обстеження близько 6 комітатів, тобто майже всієї Пряшівщини, з'явилася монографія «Русини Пряшівської епархії і їх говори»⁵. Вона складається з двох частин: у першій автор подає докладні відомості про колонізацію Пряшівщини та про міжнаціональні взаємини місцевого населення, схарактеризував у загальних рисах місцеві говори. У другій частині вчений описав говірки кількох сіл, зокрема Чертежа, Шамбрана, Сулина, Великого Липника, Орябини, Вижнього Свидника, Літманови, Якуб'ян, Кремпах, Кружльова, Мальцова, та навів зразки живої мови мешканців цих населених пунктів. Праця вражає багатством фактичного матеріалу і високою культурою виконання. Кожне положення дослідника ґрунтується на різному роду документів, на історичних, етнографічних та статистичних викладках; кожний зразок діалектної мови належним чином паспортизований і прокоментований. Висновок В. Гнатюка однозначний: досліджена територія заселена русинами, тобто українцями. Але при цьому вчений зазначає, що в діалектному відношенні населення Пряшівщини неоднорідне, що його можна поділити на дві групи: руснаків і «слов'яків». У руснацькому говорі ясно простежується українська мовна основа, в «слов'яцькому» вона дещо затемнена словацьким впливом. Із появою монографії В. Гнатюка дискусія про національність жителів Східної Словаччини не припинялася, тому вчений був змушений брати в ній участь і далі. У 1901 р. він опублікував велику працю «Словаки чи русини? Причинок до в'яснення спору про національність західних русинів»⁶, а 1905 р. — замітку «Чи бачванський говір словацький?»⁷. У цих працях В. Гнатюк лишається на старій позиції, хоч дещо уточнює її. Дослідник вказує, зокрема, що людність північних комітатів Пряшівщини є не суцільно українською, а мішаною українсько-словацькою. Таке уточнення постало в результаті якнайретельнішого вивчення говорів указаної території.

В історію української діалектології ввійшла й стаття В. Гнатюка «До бойківського говору»⁸. В ній описано ряд фонетичних, морфологічних та лексичних особливостей бойківських говірок, зокрема говірки с. Мшанця Старосамбірського повіту. Дослідник одним із перших відзначає наявність у фонетичній системі бойківських говірок заднього *ы*, що інколи наближається до *о*; звертає увагу на широке вживання в цих говірках повноголосної групи *-ере-* замість *-ер-* (<ьр-, -ьр-), напр.: форми типу *терети*, *подерети*, *перети*; подає зразок відмінювання займенника *нон*, який виник, на думку автора, внаслідок редуплікації *он*; тлумачить зміст кількох місцевих слів та ін.

Увагу В. Гнатюка привертала і проблема міждіалектного (міжмовного) контактування. Так, у працях, присвячених говорам Східної Словаччини, вчений робить окремі слушні зауваження про руснацько-«слов'яцькі» діалектні та українсько-словацькі мовні контакти. У рецензії на статтю Р. Кайндля «Євреї на Буковині» він говорить про вплив буковинських говірок на тутешній різновид ідиш (наводить конкретні приклади цього

³ Гнатюк В. М. Руські оселі в Бачці (в Полудневій Угорщині) // Зап. наук. т-ва ім. Т. Г. Шевченка. — 1898. — Т. 22. — С. 1—58 (далі — ЗНТШ).

⁴ Соболевский А. И. Не русские, а словаки // Этнографическое обозрение. — 1898. — № 4. — С. 147—149.

⁵ Гнатюк В. Русини Пряшівської епархії і їх говори // ЗНТШ. — 1900. — Т. 35. — С. 1—70.

⁶ Гнатюк В. Словаки чи русини? Причинок до в'яснення спору про національність західних русинів // ЗНТШ. — 1901. — Т. 42. — С. 1—81.

⁷ Гнатюк В. Чи бачванський говір словацький? // ЗНТШ. — 1905. — Т. 63. — С. 8—12.

⁸ Гнатюк В. До бойківського говору // ЗНТШ. — 1902. — Т. 48. — С. 1—3.

впливу в галузі фонетики та лексики) і зауважує, що буковинсько-єврейські мовні контакти могли б стати темою спеціальної розвідки⁹.

У період становлення української діалектології як науки особливо важливе значення мали Гнатюкові вимоги до записувачів говіркового (етнографічного, фольклорного) матеріалу. Найголовнішим недоліком фольклорних записів, за словами вченого, є «мала увага для діалектів»¹⁰. Відбиття місцевих говіркових рис у текстах народних творів сприяло б скорішому розвитку діалектологічної науки. З приводу цього В. Гнатюк зауважує: «Через маловаження діалектів ми не знаємо їх досі докладно і не маємо їх наукового оброблення»¹¹. Звертаючись до етнографів-початківців, він настійно радить: «Не можна від себе нічого додавати до запису, а ні викидати з нього. Правопис записів має бути шкільний, але місцеві прикмети мови мають бути задержані. Коли говорять де «шепка», «жеба», «суль», «ходить», «робет», «водов», «юж», «цимра» і т. д., то не можна тих форм справляти на «шапка», «жаба», «сіль», «ходить», «роблять», «водою», «же», «кімната» — але лишати все без зміни»¹². У рецензії на другий випуск «Этнографических материалов, собранных в Черниговской и соседних с ней губерниях» Б. Грінченка вчений відзначає: «Ні один з українських етнографів не звернув досі уваги на те, що дуже важна річ у прозових оповіданнях — подавати на кождім слові наголос: У нас про наголос нема жодної ширшої студії (підкреслення Гнатюка. — В. Ч.), та й як же її зладити, коли ми не знаємо докладно народного наголосу, а се ж річ першорядного значення!»¹³. І потім: «До етнографічних записів треба доконче всюди ввести правопис фонетичну...»¹⁴ (підкреслення Гнатюка. — В. Ч.). Всі ці думки, висловлені 80—90 років тому, безумовно, сприяли виробленню сучасних наукових принципів і методів записування діалектологічних (етнографічних, фольклорних) матеріалів.

Здійснюючи свої методичні настанови на практиці, В. Гнатюк досяг справжньої віртуозності при записуванні фольклорно-етнографічних та діалектологічних матеріалів. Високу культуру виконання і велику наукову цінність його записів відзначало багато знавців і майстрів українського слова. Так, М. Коцюбинський у листі від 19 грудня 1908 р., дякуючи вченому за надісланий йому «Етнографічний збірник» з опублікованими фольклорними матеріалами із Закарпаття, писав: «Переглянув я ті книжки і подивляю Вашу роботу. Адже, опріч знання різних діалектів, треба мати дуже музикальне вухо, щоб зловити усі відтінки говорів. Це надзвичайно цінний матеріал, як етнографічний, так і діалектологічний»¹⁵ (підкреслення наше. — В. Ч.). Внесок В. Гнатюка в українську діалектологію гідно оцінений Ф. Колесою, Є. Тимченком, Ів. Панькевичем та ін.

В. Гнатюка постійно хвилювали питання українського правопису. На правописні теми він опублікував кілька статей¹⁶. У першій з них В. Гнатюк виступив гарячим прихильником нарізного написання займенника (частки) *ся* з дієсловами, яке було традиційним для західноукраїнського письменства. При цьому він посилався на правописні системи західних і південних слов'ян, на живу мовну практику галичан та на деякі пам'ятки давньоруської і давньоукраїнської літературних мов. У полемічному запалі, не маючи достатньої кількості потрібних фактів, під впливом суб'єктивних уподобань, автор припустився помилки. На це слушно вказав

⁹ Там же. — С. 36.

¹⁰ Гнатюк В. М. Вибрані статті про народну творчість. — К., 1966. — С. 215.

¹¹ Там же. — С. 215.

¹² Там же. — С. 228—229.

¹³ Там же. — С. 211—212.

¹⁴ Там же. — С. 212.

¹⁵ Коцюбинський М. Твори : В 6-ти т. — К., 1962. — Т. 6. — С. 88.

¹⁶ Гнатюк В. Як писати займенник *ся* при дієсловах ? // ЗНТШ. — 1907. — Т. 80. — С. 135—152; Гнатюк В. Чи можливе тепер у нас уодностайнене літературної мови й правописи ? // Наша школа. — 1911. — Кн. 2—3. — С. 61—65; Гнатюк В. Чи розрізняти в нашій правописі тверде й м'яке і? // Там же. — 1913. — Зш. 1. — С. 29—35.

М. Жовтобрюх: «Аргументація Гнатюка виявилася в цьому питанні зовсім непереконливою, оскільки він не лише зігнував східноукраїнську правописну традицію, а й граматичну структуру переважної більшості українських говорів та той варіант книжної мови, який набував загальнонаціонального значення. Риси, про які йдеться в статті, властиві тільки граматичній будові місцевих, західноукраїнських діалектів і не відомі іншим говорам української мови, отже, належать у ній до вузьколокальних граматичних явищ. Аналогія з західнослов'янськими та південнослов'янськими мовами тут не може служити якимось доводом на користь роздільного написання *-ся* з дієсловом тому, що граматична природа частки *-ся* сучасних східнослов'янських мов і займенника *ся* інших слов'янських різна»¹⁷. Свого часу з різкою, але справедливою критикою Гнатюкових положень виступив Б. Грінченко¹⁸.

Життя відкинуло й деякі інші правописні настанови В. Гнатюка, наприклад, орієнтацію на вживання займенникових форм *сей, ся, се*, замість *цей, ця, це* та настійну пораду передавати звук [і] після *т, д, с, з, ц, н*, а буквою *ї* в усіх випадках, крім тих, коли цей звук походить із старого [ol] й коли він виступає закінченням форми називного відмінка множини прикметника твердої групи.

Як видно, В. Гнатюк був у полоні «желехівки». Секретарюючи у мовознавчій комісії Наукового товариства ім. Шевченка (з 1901 р.), він теоретично й практично обстоював цю правописну систему. Певно, з його ініціативи згадана комісія виступила на захист «желехівки» у своєму відгукові на заходи Петербурзької Академії наук щодо впорядкування українського правопису (1906—1907 рр.) у зв'язку з підготовкою до друку «Словаря української мови» за редакцією Б. Грінченка¹⁹. Тут В. Гнатюк як учений не виявив належної прозорливості. Багато особливостей системи Є. Желехівського пізніше не знайшло застосування в українському правописі, бо вони «ні з наукового, ні з практичного погляду не вправдувались»²⁰.

В. Гнатюк постійно наголошував, що усталення правопису залежить від усталення літературної мови, що правописні питання дуже серйозні й через те заслуговують якнайпильнішої уваги всієї культурної громадськості України, що правописом нам треба дорожити, як це роблять інші народи. Він радив, щоб спочатку в питаннях орфографії дійшли згоди тогочасні київські та львівські наукові товариства й редакції їхніх друкованих органів. Учений виступав також проти загострення полеміки навколо правописних проблем, пропонував вести її спокійно, по-діловому, тактовно, щоб вона не була причиною розбрату в стані інтелігенції, а служила благородній справі культурного й політичного єднання населення Західної і Наддніпрянської України.

У працях В. Гнатюка знаходимо чимало й таких думок, які можуть становити певний інтерес для дослідників історії української літературної мови. Дуже актуальними були міркування вченого про значення єдиної літературної мови в житті будь-якого людського суспільства взагалі й у житті українського народу зокрема: «Кожний народ, що живе і розвивається культурно, мусить мати окремий орган для піддержування й ширення культури, яким являється літературна мова... [Вона] виробляється довго, але усталена раз, не змінюється швидко, хоч ненастанно обновляється і розширяється»²¹.

Тоді, коли деякі західноукраїнські письменники в своїй творчій практиці орієнтувалися лише на місцеві говори, В. Гнатюк авторитетно заявляв: «... літературна мова у кожного народу і в кожній літературі, у всіх часах, е і мусить бути відмінна від народних говорів, хоч на них зас-

¹⁷ Жовтобрюх М. А. Зазнач. праця. — С. 68—69.

¹⁸ Грінченко Б. Три питання нашого правопису. З додатком професора А. Кримського. — К., 1908. — С. 10—13.

¹⁹ Дзендзелівський Й. О. Заходи Петербурзької Академії наук щодо впорядкування українського правопису // Мовознавство. — 1971. — № 1. — С. 69.

²⁰ Курс історії української літературної мови. — К., 1958. — Т. 1. — С. 315.

²¹ Гнатюк В. Чи можливе тепер... — С. 61.

нована, бо кождий народний говір, хоч би який багатий сам для себе, є занадто бідний для висловлення всіх думок нинішнього культурного чоловіка. Літературна мова мусить мати все, що є найкраще в народних говорах, коли ж чого в них нема, се мусить штучно утворитися (т. зв. «ковані слова»), а чого не можна утворити, се перебирається готове з таких мов, в яких воно є»²².

У контексті тогочасного етапу розвитку мовознавства і суспільно-політичної думки на Україні важливе значення мала не раз висловлювана В. Гнатюком теза про те, що кождий діалект за певних суспільно-історичних обставин може дати основу до витворення літературної мови, яка потім удосконалюється, збагачується і за рахунок інших діалектів. Учений не погоджувався з Б. Грінченком, який твердив, що літературна мова — це сума місцевих діалектів²³. Він категорично заперечував це твердження: «Літературна мова не може бути сумою місцевих говорів, лише їх вислідною. В літературну мову повинні входити лише найкращі слова і форми, а не всі, що де-небудь існують»²⁴.

За В. Гнатюком, суспільному прогресові по-справжньому здатна прислужитися тільки та літературна мова, котра постала на живій народній основі. На Україні така літературна мова зародилася в кінці XVIII ст., а протягом XIX ст. вона цілком витіснила з ужитку стару книжну мову й запанувала в нашому письменстві²⁵. Цей факт ігнорували галицькі та закарпатські москвофіли. Їхні намагання створити штучну, незрозумілу простому народові літературну мову, так зване «язичіє», Гнатюк піддав нищівній критиці²⁶.

Як справжній патріот, В. Гнатюк рішуче виступав проти політики переслідування української мови, що її проводили російські та австро-угорські монархісти. Слідом за К. Михальчуком²⁷ він різко критикував Т. Флоринського, який намагався довести, що українська («малоруська») мова — це одне з наріч російської мови, що вона не здатна виконувати роль «органу» науки й вищої освіченості. Засуджував учений і заяву М. Каткова про те, що українська мова з'явилася нібито в результаті польської інтриги й тому не має права на самостійне існування; полемізував із О. Соболевським, який у праці «К истории малорусского наречия» (1910) подавав історію нашої мови в шовіністичному дусі.

У ряді статей В. Гнатюк спростовує твердження реакційних панславів, захисників російського самодержавства, які прогресивну боротьбу української інтелігенції за права рідної мови ототожнювали із сепаратизмом, «мазепинством»²⁸.

З симпатією ставився В. Гнатюк до видатних російських мовознавців Ф. Корша, О. Шахматова та П. Фортунатова, які були членами відомої комісії в справі скасування заборони українського друкованого слова. У 1905 р. він переклав реферат цієї комісії і вмістив його в 30-му томі «Літературно-наукового вісника».

Слід відзначити, що оцінюючи становище української мови в австро-угорській імперії, В. Гнатюк не завжди був послідовним. Так, наприклад, у статті «Чи можливе тепер у нас уодностайнене літературної мови й правописи?» він зазначає: «У нас довгі століття була літературною мовою цер-

²² Гнатюк В. В справі науки української мови в середніх школах // Наша школа. — 1913. — Зш. 6. — С. 340—341.

²³ Грінченко Б. Тяжким шляхом. — К., 1906. — С. 33.

²⁴ Гнатюк В. Чи розрізняти ... — С. 30.

²⁵ Гнатюк В. Чи можливе тепер ... — С. 64.

²⁶ Див., зокрема: Гнатюк В. Причини до історії зносин галицьких і угорських русів // Літературно-науковий вісник. — 1899. — Т. 7. Кн. 9. — С. 171 (далі ЛНВ); Гнатюк В. М. Відродження угорських русинів // Буковина. — 1907. — № 151. — С. 4—5; Гнатюк В. Из украинских провинций Венгрии // Украинский вестник. — Спб., 1906. — С. 296.

²⁷ Михальчук К. Что такое южнорусская (малорусская) речь? // Киев. старина. — 1899. — Т. 66. — С. 2—27 (Окремий відбиток).

²⁸ Гнатюк В. Конгрес славистів у Петербурзі // ЛНВ. — 1903. — Т. 22. Кн. 5. — С. 219—222; Гнатюк В. Галицько-руське братство // Там же. — С. 225; Гнатюк В. Московські дурисвіти // ЛНВ. — 1903. — Т. 24. Кн. 12. — С. 245—247; Гнатюк В. Новий Флоринський в Одесі // ЛНВ. — 1905. — Т. 32. Кн. 12. — С. 236—237.

ковно-славянська мова. Лише з кінцем XVIII ст. почала її заступати жива народна мова і протягом XIX ст. вспіла її виперти та запанувати цілком у літературі. Однак лише в Австрії могла й може вона розвиватися всесторонньо, бо в Росії ще й тепер недопущена до публичного життя, а довгий час була заборонена і в літературі». Тут автор, звичайно, дещо ідеалізує обставини, за яких розвивалася наша мова в тодішній Галичині. На це свого часу вказували П. Тимошенко і М. Жовтобрюх²⁹.

В. Гнатюкові не раз доводилося виступати з питань культури української мови й стилістики. На його думку, з літературного вжитку треба вилучити такі слова, форми й словосполучення як-от: *русин, салдат* (а також *жовнір*), *визор* (а також *вигляд, облок, оболок*), *мост* (а також *мушт, муист, мист*), *хотю* (а також *хцу, хцем*), *робит* (а також *робе, роби*), *на ми написано статтю, мною бачено стола, нею видрукувано отвертого листа, з того часу*. Замість них повинні запанувати *українець, вояк, вікно, міст, хочу, робить, ми написали статтю, я бачив стіл, вона видрукувала отвертий лист, від того часу*. Даючи рекомендації щодо вживання в літературній мові тих чи інших слів, форм і словосполучень, В. Гнатюк завжди намагався бути об'єктивним, керувався науковими критеріями. З приводу цього він зауважував: «... деякі навіть дуже визначні учені стоять на становищі, що в літературній мові належить уживати слів, форм і фраз, яких уживає більшість (людности), без огляду на їх походження, раціональність, поправність. А тим часом де як де, але в літературній мові не може рішати загальне голосоване, лише наука»³⁰. За діалектним словом, що витісняється літературним нормативом, учений залишав право виступати в ролі стилістичного засобу. Так, наприклад, із синонімічного ряду *вікно, вигляд, визор, облок (оболок)* для літературного вжитку він рекомендує *вікно*, а інші форми радить використовувати лише «в популярних виданнях або в белетристиці для надання творові спеціальної закрутки»³¹.

У замітці «Чи слово «піп» образливе?»³² та в статті «Ще раз про слово «піп»»³³ В. Гнатюк подає лінгвостилістичні розміркування про причини символізації слів, зокрема слів-назв тварин і птахів.

Високі вимоги були у Гнатюка до мови наукових розвідок, фольклорно-етнографічних записів і художніх творів. Йому випадало редагувати чимало праць, опублікованих у «Літературно-науковому віснику». У процесі редагування він відкидав усе, що не сприяло виробленню єдиних літературних норм, що орієнтувало читача на вузькодіалектні форми й вирази, що було результатом низької мовної культури автора взагалі. Не без Гнатюкової участі «Літературно-науковий вісник» у 1903 р. (т. 22, кн. 5) надрукував редакційні статті «В справі нашої народної мови» та «Ще в справі редакційних поправок».

Різко критикував В. Гнатюк польського вченого О. Кольберга за те, що він у своїй 4-томній праці «Покуття», подаючи українські фольклорні зразки, припустився багатьох мовних неточностей, помилок і перекручень³⁴. Ідкою іронією позначені рецензії Гнатюка на вірші місцевих поетів В. Курила та І. Луцика³⁵, які, на думку вченого, займаються пусто-порожньою тарабарщиною, позбавляють поезію її суспільної вартості, а до того ж псують, калічать українську мову, засмічують її словами-покручами й неоковирними зворотами.

²⁹ Тимошенко П. Д. Хрестоматія матеріалів з історії української літературної мови.— К., 1961.— Ч. 2.— С. 220; Жовтобрюх М. А. Значч. праця.— С. 33.

³⁰ Гнатюк В. Чи можливе тепер... — С. 63.

³¹ Там же.— С. 62.

³² Гнатюк В. Чи слово «піп» образливе? // ЛНВ.— 1904.— Т. 27. Кн. 7.— С. 41—44.

³³ Гнатюк В. Ще раз про слово «піп» // ЛНВ.— 1905.— Т. 32. Кн. 10.— С. 47—60.

³⁴ Гнатюк В. рец. на: Pokucie. Uzupełnienie dawniej ogłoszonego dzieła s. p. Oskara Kolberga / Z rękopisów rozgonych wydał dr. Stanisław Zdziański.— Kraków, 1904 // ЗНТШ.— 1905.— Т. 64. Кн. 2.— С. 39—42.

³⁵ Гнатюк В. рец. на: Курило К. Al fresco.— Львів, 1902 // ЛНВ.— 1902.— Т. 20. Кн. 12.— С. 39; Гнатюк В. рец. на: Луцик І. Памятка 25-лѣтнього ювілея вступлення на апостольскій престол папы Льва XIII.— Львів, 1902 // ЛНВ.— 1902.— Т. 17. Кн. 3.— С. 35.

У власній творчій практиці В. Гнатюк намагався дотримуватися тих вимог, з якими він виступав, критикуючи інших. Його розвідки, статті, рецензії, нариси, замітки тощо відзначаються, як правило, високою мовною культурою та стилістичною вправністю. Вони становлять помітний внесок у розвиток наукового та публіцистичного стилів української літературної мови.

В. Гнатюка цікавили й проблеми історичної граматики української мови. Про це свідчить хоча б його стаття «Останки аориста в нашій мові»³⁶. Тут автор доводить, що аорист спершу занепав у живій народній давньоруській мові, а перед тим, як занепасти й у книжній, його форма на *-ша* (*придоша*) почала змішуватися з формою 3-ої ос. одн. імперфекта на *-ше* (*послаше*). Змішувалася також форма аориста типу *ведохомь* із формою імперфекта типу *приведоху* та з формою теперішнього часу типу *утвердить*. Як відомо, О. Соболевський у своїй праці «Лекции по истории русского языка» висловив сумнів щодо вживаності аориста на *-ху* (*приведоху*) і *-ть* (*утвердить*) у живій давньоруській мові. В. Гнатюк зауважує, що російський учений має рацію лише щодо форм типу *приведоху*. У статті систематизуються й аналізуються всі українські говіркові («виразні й невиразні») залишки аориста, а саме: моделі *повіх* (у значенні *повів*, *-елало*), *підє* (у значенні *півшов*, *-ла*, *-ло*), *стритит ся* (у значенні *зустрівся*), *побивахом* (у фразеологізмі *одним махом побивахом*) і допоміжні частки *јех* (*був јех*), *бых*, *бих*, *бис(ѣ)*, *бы*, *би*, *абих*, *абим*, *абис(ѣ)*, *аби*, *абыс(ѣ)мо*, *бис(ѣ)ме*, *бис(ѣ)мо*, *бис(ѣ)те*, *бис(ѣ)те*, *абис(ѣ)мо*, *абис(ѣ)те*.

У деяких працях В. Гнатюк принагідно торкається питань етимології³⁷. З іменем видатного вченого пов'язані окремі сторінки з історії української лексикографії. Відомо, наприклад, що в 1921—1925 рр. В. Гнатюк разом із І. Панькевичем працював над укладанням словника закарпатських говорів. Своїми кваліфікованими порадами він допомагав Б. Гринченкові в роботі над «Словарем української мови», а його численні фольклорно-етнографічні записи стали одним із важливих джерел цього словника. Для лексикографічної практики й понині лишаються актуальними думки В. Гнатюка, висловлені ним у рецензії на «Словар чужих слів» З. Кузеля і М. Чайковського (Чернівці, 1910)³⁸. Говорячи про потребу видання таких словників на Україні, вчений зауважує: «Вправді хтось із язикових пуристів міг би сказати, що належить уживати в письмі тільки своїх слів, а чужі обминати, але бажання бажаннями, а жите житем. Його не можна відтяти від світа і відокремити в якусь замкнену цілість, бо посторонні впливи вриваються до нього з усіх боків і заливають його. І се діється не лише в нас, але в кожного народу»³⁹. Українська мова, на думку вченого, запозичує іншомовну лексику «впрост» (тобто безпосередньо з мови-джерела), через посередництво інших мов та через літературу. Запозичені слова «українізуються», зазнаючи звукової і граматичної трансформації. Найбільше запозичень в українській мові, як вважає В. Гнатюк, з мов грецької та латинської. Він переконаний, що в словниках іншомовних слів треба фіксувати лише ті запозичення, які набули широкого вжитку на Україні, а ті лексеми, які вживають одиниці, керуючись суб'єктивними забаганками, — подавати не варто.

Постать В. Гнатюка свого часу була досить помітною і авторитетною серед мовознавців. Український вчений мав найтісніші зв'язки з О. Шахматовим, Ф. Коршем, М. Дурново, Я. Бодуеном де Куртене, А. Каліною, О. Брюкнером та ін. Його матеріали використовував у своїх славістичних дослідженнях В. Ягич. Незважаючи на те, що не все з мовознавчого доробку В. Гнатюка витримало випробування часом, що через певні соціаль-

³⁶ Гнатюк В. Останки аориста в нашій мові // ЗНТШ. — 1905. — Т. 14. Кн. 2. — С. 1—8.

³⁷ Див., наприклад: Гнатюк В. Чи слово «піп» образливе? — С. 41—44; Гнатюк В. Ще раз про слово «піп». — С. 37; Гнатюк В. рец. на: Kaindl R. Aus der Volksüberlieferung der Wojken. Sonder-Abdruck aus B. 80, N 10 des «Colbus» // ЗНТШ. — 1902. — Т. 48. Кн. 4. — С. 37—38.

³⁸ Гнатюк В. рец. на: Словар чужих слів. 12000 слів чужого походження в українській мові / Зібрали др. Zenon Кузеля і Микола Чайковський. — Чернівці, 1910 // ЗНТШ. — Т. 98. Кн. 6. — С. 201—204.

³⁹ Там же. — С. 202.

но-історичні обставини дослідник був інколи непослідовним і припускався окремих помилкових тверджень, безсумнівним лишається одне: вчений зробив вагомий внесок в українське мовознавство, особливо в науку про діалекти української мови. Саме це й визначає його місце серед видатних вітчизняних філологів.

(Запоріжжя)

В. С. РИБАЛКІН

А. Ю. КРИМСЬКИЙ ЯК АРАБІСТ-ДІАЛЕКТОЛОГ —

Відзначаючи в нинішньому році 120-річний ювілей нашого видатного співвітчизника, орієнталіста з світовим іменем академіка А. Ю. Кримського, особливу шану необхідно віддати вченому як піонеру у вивченні живих арабських діалектів. Ця грань його наукового таланту, безумовний пріоритет у розробці багатьох питань арабської діалектології, які фактично раніше не порушувалися в дореволюційному російському сходознавстві, ще не знайшла належного висвітлення¹.

Вивчення арабської мови (АМ) в дореволюційній Росії, як і у всій Європі, як правило, зводилося до засвоєння класичної арабської мови (КАМ) та її сучасної форми — арабської літературної мови (АЛМ). У навчальних та дослідницьких планах сходознавчих центрів живе народне мовлення відображення не знаходило, насамперед через орієнтацію європейської і російської орієнталістики на національну арабську традицію, яка не лише ігнорувала вивчення живого мовлення, а й розглядала його як «псування» класичної арабської мови — мови Пророка. В свою чергу європейське і російське сходознавство, виховане в дусі подібного ставлення до живого мовлення, не прагнуло до виходу з цього зачарованого кола і не мало для цього відповідних внутрішніх резервів.

Уперше таке становище в усій своїй гостроті усвідомив саме А. Ю. Кримський, що значною мірою стимулювалося його науковим відрядженням до Лівану й Сирії в 1896—1898 рр.

«З перших же днів я ревно прийнявся вивчати живу мову. Виявилось, що починати було необхідно з вимови,— писав А. Ю. Кримський до Москви професорові В. Ф. Міллеру,— і Ви не можете собі уявити, скільки часу й зусиль потратив я на опанування звуків «айн» і «х'а'» (...). Перший місяць я щоденно не менше як годину виділяв на вправи з вимови цих звуків, а в свята — навіть по кілька годин»². Цю думку він розвиває у звіті з Бейрута в травні 1897 р. директорів Лазаревського інституту Г. І. Кананову: «Почасти з бажання скористався нагодою для вивчення

¹ Значна частина сходознавчої спадщини А. Ю. Кримського, особливо з арабської діалектології, зокрема з сирійського діалекту (СД), ще й досі залишається неопублікованою. Звертання до неї особливо актуальне сьогодні, коли ситуація в республіці в галузі сходознавства помітно змінилася на краще.

Головною перешкодою на шляху до введення в науковий обіг неопублікованих сходознавчих праць А. Ю. Кримського є насамперед відсутність їхньої ретельної фіксації з зазначенням необхідних даних про місцезнаходження рукописів, їхню тематику, обсяг тощо. Йдеться не лише про досконалу каталогізацію рукописних документів у традиційному її розумінні, а про принциповий перегляд фахівцями-сходознавцями існуючих каталогів під кутом зору виявлення тих рукописів, які тією чи іншою мірою лягли в основу вже опублікованих праць або не розпізнані як їхні окремі складові частини. Інакше кажучи, кожну одиницю зберігання необхідно спочатку правильно ототожити з виданими працями, а далі вже виділити рукописи, матеріали яких дійсно не відомі у друкованому вигляді. На жаль, це завдання не настільки просте, як може видатись на перший погляд. Адже його розв'язання вимагає високої наукової ерудиції, знання багатьох мов, життєвого і наукового шляху А. Ю. Кримського, впевненої орієнтації в його творчій лабораторії.

² Кримський А. Ю. Твори : В 5-ти т. — К., 1974. — Т. 5. Кн. 1. — С. 266.